

УДК 316.628

Білоус Р. М., Писаренко Д. О.

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, Кременчук

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МОТИВАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Розглянуто мотивацію особистості як сукупність факторів, що визначають поведінку людини. Проаналізовано погляди стародавніх філософів на природу потреб та їх задоволення. Визначена модель безперервного становлення та розвитку особистості. Розкрита мета поведінки особистості як прагнення до підтримання балансу між задоволенням та незадоволенням. Систематизовані концептуальні моделі мотивації в межах інтроспективної та екзистенційної психології, а також біхевіоризму та психоаналізу. Досліджено когнітивні теорії мотивації, що пояснюють виникнення та активацію мотивів поведінки людини. Обґрунтовано мотиваційну сферу як підструктуру особистості, яка включає стійкі мотиваційні утворення.

Ключові слова: мотиваційна сфера, мотивація, мотив, потреби.

Белоус Р. Н., Писаренко Д. О.

Кременчугский национальный университет имени Михаила Остроградского

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МОТИВАЦИИ ЛИЧНОСТИ

Рассмотрена мотивация личности как совокупность факторов, определяющих поведение человека. Проанализированы взгляды древних философов на природу потребностей и их удовлетворения. Определена модель непрерывного становления и развития личности. Раскрыта цель поведения личности как стремление к поддержанию баланса между удовольствием и неудовольствием. Систематизированы концептуальные модели мотивации в пределах интроспекции и экзистенциальной психологии, а также биохевиоризма и психоанализа. Исследованы когнитивные теории мотивации, что объясняют возникновение и активацию мотивов поведения человека. Обоснованно мотивационная сфера как подструктура личности, включающая устойчивые мотивационные образования.

Ключевые слова: мотивационная сфера, мотивация, мотив, потребности.

АКТУАЛЬНІСТЬ РОБОТИ. Криза сучасності зумовлює більш високу конкурентоспроможність у високомотивованих особистостей, які незважаючи на перешкоди, йдуть до своєї мети. Проблема мотивації і мотивів поведінки та діяльності – одна з ключових у психології, що супроводжується значною кількістю теорій щодо їх природи, засвідчуючи практичну невіршеність і відсутність системного підходу до її розгляду.

Метою статті є конкретизація і розмежування понять «мотивація» і «мотиваційна сфера» через неоднозначність тлумачення та багатовимірність даних категорій.

МАТЕРІАЛ І РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ. Мотивація особистості досліджувалася в роботах: В. Г. Асєєва, Д. Аткинсона, І. А. Васильєва, В. К. Вілюнаса, Н. Ю. Войтоніса, Б. І. Додонова, Є. П. Ільїна, У. Клейнбека, О. М. Леонтьєва, К. Маркової, С. Г. Мосвичева, А. Маслоу, Ю. Нюттена, К. Обуховського, Р. Петера, Л. І. Петражицького, П. В. Симонова, Дж. Холла, А. А. Файзуллаєва, Р. Юнга, П. М. Якобсона та ін.

Великі мислителі давнини – Аристотель, Геракліт, Демокріт, Лукрецій, Платон, Сократ згадували «потребу» як учителя життя. Так, на думку Демокріта потреба – це основна рушійна сила, яка не тільки привела в дію емоційні переживання, але зробила розум людини витонченим і дозволила опанувати мову. Кожній людині, писав Сократ, властиві потреби, бажання й прагнення. При цьому головне полягає не в тому, які прагнення людини, а в тому, яке місце вони займають в її житті. Людина повинна прагнути до мінімізації потреб і

задовольняти їх тільки тоді, коли вони стають нагальними. Це значно наблизило б людину до богоподібного стану, і всі прагнення волі та розуму вона змогла б спрямовувати на пошук істини і сенсу життя. У Платона потреби, потяги і пристрасті утворюють «жадаючу» або «нижчу» душу, що бажає багатства. Ця «нижча» душа подібна до стада, і вимагає керівництва з боку «розумної і благородної».

Значний крок в поясненні механізмів поведінки людини зробив Аристотель. Він вважав, що прагнення завжди пов'язані з метою, в якій у формі образу або думки представлений об'єкт, що має для організму корисне або шкідливе значення. З іншого боку, прагнення визначаються потребами і пов'язаними з ними відчуттями задоволення і незадоволення, функція яких полягає в тому, щоб повідомляти і оцінювати придатність або непридатність даного об'єкту для життя організму. Таким чином, будь-який вольовий рух і емоційний стан, що визначають активність людини, мають природні підстави. Дуже близькими до переконань Аристотеля були і погляди Лукреція, який вважав, що джерелами волі є бажання, які витікають з потреб.

Термін «мотивація» вперше був використаний А. Шопенгауером у праці «Чотири принципи достатньої причини». Згодом він використовувався для пояснення причин поведінки людей та тварин. До питань мотивації зверталися філософи XVII ст. – Р. Декарт, Б. Спіноза, Т. Гоббс. Р. Декарт пов'язував джерело знань та мотиваційний компонент поведінки людини з нею самою, тобто людина є джерелом своїх знань та мотивів і ніщо інше цьому не сприяє. Б. Спіноза, вказуючи на ілюзорність декартівської свободи волі, спонтанності вольового імпульсу, вважав найважливішою спонукою поведінки людини потяг, який при усвідомленні його стає бажанням, і має відношення вже не тільки до тіла, але й до душі. Афективність – пристрасна мотиваційна спрямованість має розглядатися з об'єктивної точки зору. Людина свої дії усвідомлює, а причини – залишаються прихованими [3]. Англійський філософ-матеріаліст Т. Гоббс визначав основними моральними спонуками людини прагнення до самозбереження та власної цілісності. Предметом потягів та бажань є благо, а зло – це предмет відрази та ненависті. Т. Гоббс, як і Б. Спіноза, пояснював бажання через тілесно локалізовані чуттєві прагнення, що визначають поведінку.

Наприкінці XVII ст. в межах асоціативного тлумачення природи мотивації людини мета поведінки розглядається як прагнення до підтримання балансу, своєрідної рівноваги між задоволенням та незадоволенням.

Французькі матеріалісти кінця XVIII століття. Е. Кондильяк, П. Гольбах надавали важливе значення потребам як основним джерелам активності людини. Вони пов'язували потреби з неспокоєм, що викликається відсутністю чого-небудь, що веде до задоволення. Завдяки потребам виникають усі душевні і тілесні звички. Потреби виступають рушійним чинником наших пристрастей, волі, розумової активності. Через мотиви, що є реальними або уявними предметами, з якими пов'язано благополуччя організму, потреби приводять у дію наш розум, відчуття, волю і направляють їх до того, щоб провести певні дії для підтримки існування організму. Потреби людини безперервні, і ця обставина служить джерелом її постійної активності. П. Гольбах у вченні про потреби стверджував, що для пояснення активності людини достатньо тільки зовнішніх причин, і повністю відкидав традиційне уявлення ідеалізму про спонтанну активність свідомості, пізнавальну, емоційну і вольову діяльність.

Таким чином, погляди на суть і походження мотивації людини перших дослідників протягом століть неодноразово мінялися, але спільним залишалося ставлення до людини як до унікальної істоти, що не має нічого спільного з тваринами. Вважалося, що лише людина, наділена розумом, мисленням і свідомістю, володіє волею і свободою вибору дій. Мотиваційне джерело людської поведінки вбачалося виключно в розумі, свідомості і волі людини.

Друга половина XIX ст. відзначена рядом видатних наукових відкриттів у різних галузях науки, зокрема, появою еволюційної теорії Ч. Дарвіна. Дана теорія не тільки докорінно змінила уявлення про походження людини, але й значно вплинула на медицину, психологію та інші гуманітарні науки. Своїм ученням Ч. Дарвін зробив перший рішучий крок вперед у поведінковому і мотиваційному зближенні різних живих істот, показавши, що у людини і тварин є чимало загальних форм поведінки, зокрема, емоційно-експресивних виразів, потреб і інстинктів. Під впливом теорії еволюції в психології почалося інтенсивне вивчення розумних форм поведінки у тварин (У. Келер, Е. Торндайк) та інстинктів у людини (З. Фрейд). Принципові відмінності людини від тварин на цьому етапі розвитку психологічних знань і мотиваційної теорії дослідники прагнули звести до мінімуму – вроджених інстинктів. Так, у З. Фрейда таких інстинктів три: інстинкт життя, інстинкт смерті та інстинкт агресивності. Також він надавав вирішальне значення в організації поведінки людини підсвідомому ядру психічного життя, що створюється сильними потягами здебільшого сексуальними.

Із виділенням психології у якості самостійної науки починають складатися різні напрями та школи тлумачення психологічної природи явищ життя людини, в тому числі розробляються теорії мотивації. Так створюються концептуальні моделі мотивації в межах інтроспективної психології (У. Джеймс), біхевіоризму (Дж. Уотсон, Е. Толмен, К. Халл), гештальтпсихології (К. Левін), психоаналізу (З. Фрейд, К. Юнг та ін.). У цілому можна виділити два основні напрями розуміння мотивації. Психологічні теорії першого напрямку (необіхевіоризм, психоаналіз) при вирішенні проблеми рушійних сил поведінки людини розвивають гомеостатичну модель функціонування психічного. Згідно з цією моделлю особистість прагне до зниження напруження (редукція напруження), врівноваження своєї взаємодії з соціальним середовищем, до пом'якшення конфлікту між індивідом та суспільством. При цьому природне в людині розуміється як зосереджене на особистому «Я», егоцентричне, не підкорене свідомістю соціалізованої особистості. Усунення цього напруження, відтворення врівноваженого стану – мета поведінки людини [4].

Неофрейдизм та екзистенціальна психологія використовують модель безперервного становлення, розвитку та вдосконалення особистості, основу причин її поведінки. Основними потребами (мотивами) вважаються фізіологічні спонуки, потреби в безпеці та захисті, любові, повазі, самоактуалізації та самореалізації. Характерною рисою поведінки та діяння особистості є пошук постійного напруження – не фізіологічного, а морального, ціннісного характеру.

Основоположник біхевіоризму Дж. Уотсон виділяв дві форми поведінки людини – зовнішню та внутрішню, пов'язані між собою стимулом та реакцією. Відома формула стимул – реакція, на думку біхевіористів, пояснює всі форми діяння та поведінки людини в навколишньому середовищі. Стимул як зовнішній подразник активізує внутрішню енергію організму і викликає тим самим відповідну його реакцію на подразник. У необіхевіористських концепціях виникнення нових спонук розглядається результатом сполучення стимулу із задоволенням органічних потреб людини, при цьому вторинні спонуки виступають як зовнішня оболонка первинних, органічних. У. Мак-Даугалл, обґрунтовуючи положення про природжений характер мотивації людини, спирався на вчення про вроджені інстинкти. На його думку, основу мотивів поведінки становлять основні інстинкти, однаково властиві як тваринам, так і людині [1].

У другій половині XX століття теорії потреб людини були доповнені рядом спеціальних мотиваційних концепцій, представлених у працях Д. Аткинсона, Х. Хекхаузена, Р. Келлі, Ю. Роттера та ін.

Найбільш змістовна серед них модель мотивації Х. Хекхаузена відрізняється від інших диференційованістю та конкретизованістю структурних компонентів. Мотиваційний процес розуміється як оцінка подій погляду збуджуючих цінностей, вірогідності їх досягнень. Тобто

складний процес мотивації, що включає емоційні оцінки і потяги, в моделі підмінюється інформаційним процесом, а мотивація, що є єдністю афективних і когнітивних процесів, перетворюється у чисто когнітивний процес.

Когнітивні теорії мотивації базуються на твердженні про умотивованість всіх дій людини. Таким чином, не існує ніякої особливої сили, яка втручається в процес діяння людини лише в критичні моменти, коли порушена рівновага. Людина завжди перебуває у стані когнітивного вибору, отже, звертається до задоволення тієї чи іншої потреби, аналізуючи виникаючий стан.

Р. Боллес розглядає мотивацію як механізм вибору певної форми поведінки, виявляючий себе в реакціях на зовнішні подразники і спрямований на актуалізацію можливостей організму, якнайкраще відповідаючих його фізіологічному, емоційному або когнітивному стану. Вибір може зумовлюватися також присутністю поблизу іншого суб'єкта або об'єкта. За Ж. Ньютоном, вибір дії індивіда визначає його цілі та плани на майбутнє. Чим важливіші для нього ці цілі, тим з більшою силою вони орієнтують його вибір. Стимулом для дій індивіда можуть виступати не тільки самі цілі, але й наміри досягнути їх. Усі вчинки індивіда мотивуються внутрішньо, у відповідності з його вродженими особливостями, стверджує Е. Десі. Людину більше приваблює діяльність, яка розвиває в ній почуття компетентності, при цьому зовнішнє заохочення часто може приводити до ослаблення внутрішньої мотивації. За дослідженнями К. Фішера, підсилення внутрішньої мотивації може здійснюватися через активацію відповідальних, самостійних, ініціативних дій індивіда щодо предмета його дій [5].

Отже, когнітивні теорії мотивації дають можливість не тільки пояснити механізм виникнення, активації мотивів поведінки людини, а й прогнозувати їх розвиток, розгортання в майбутньому.

Спробою поєднати існуючі підходи до визначення природи мотивації людини є теорія мотивації А. Маслоу. В основу теорії покладене уявлення про ієрархію потреб, які протягом життя людини так чи інакше зумовлюють її поведінку. Ієрархія поєднує потреби та мотиви поведінки людини. Будь-яка істота прагне свого розквіту, діючи у найбільшій відповідності своїм можливостям та намаганням. Нова потреба виникає тільки при задоволенні потреб нижчого порядку, найвищою є потреба в самореалізації, актуальна тільки за умови повного задоволення усіх інших потреб. При цьому здатність до самореалізації природна, а можливість задоволення потреби має тільки розвинута особистість [2].

У вітчизняній психології сутність мотивації розглядалась у межах діяльнісного підходу. Виходячи з положення про суспільний характер діяльності людини та її потреб, відповідно тлумачився і зміст мотивів та цілей діяльності. За С. Л. Рубінштейном, мотив як усвідомлена спонукка конкретної дії виникає зі ставлення людини до ситуації, обставин, умов тощо, в яких протікає діяння. Вибір способу діяння відбувається через свідоме зіставлення умов, завдань, цілей, перспектив діяльності. Характер мотивації діяльності залежить від рівня домагань та рівня досягнень індивіда відповідно до предмета та цілей здійснюваної ним діяльності. Очікування успіху, передбачення перспективи у майбутньому – одна з найважливіших складових мотивації діяльності індивіда. Зміст мотивування завжди безпосередньо пов'язаний із предметом діяльності та суттю здійснюваних перетворень щодо цього предмета в процесі діяльності: мотивація завжди має конкретний предмет, тому повинна розглядатися відповідно до конкретного виду діяльності людини [3].

І. В. Ковальов пояснює мотивацію із структурних позицій, як сукупність факторів чи мотивів (спрямованість особистості, інтереси, мотиваційні установки, бажання), і називає потенційними мотивами. Мотиваційну сферу як підструктуру особистості складають не лише актуальні потреби та актуальні мотиви, а й стійкі латентні мотиваційні утворення [2].

В соціалістичний період розвитку суспільства дослідники надавали перевагу значимості навколишнього середовища, формування і спрямованість мотивів людини

розглядалися переважно у сенсі суспільно-економічних відносин. При цьому біологічні, індивідуальні особливості людини досить часто недооцінювалися. Аналіз робіт радянських авторів свідчить про те, що мотиви досліджувалися головним чином у зв'язку з діяльністю (Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, В. Д. Шадріков, К. А. Абульханова-Славська) та з проблемами особистості (Л. І. Анциферова, В. Г. Асеев, Л. І. Божович, А. Г. Ковальов, Е. С. Кузьмін).

Розглядаючи мотивацію, мотив, потребу, спонукання як психологічний феномен, вчені зіткнулися з багатьма труднощами. Виникали термінологічні неясності. О. М. Леонтьєв писав, що роботи з проблеми мотивації майже не піддаються систематизації – до такого ступеня різні ті поняття, з приводу яких уживається термін “мотив”, і що само це поняття перетворилося на великий мішок, в який складені самі різні речі. На його думку, сама потреба не може викликати цілеспрямовану діяльність, вона є передумовою, внутрішньою умовою діяльності. До свого першого задоволення потреба «не знає» свого предмету, його ще потрібно виявити. Тільки в результаті такого виявлення потреба знаходить свою предметність, а предмет, що сприймається (уявляється), – свою спонукальну та спрямовуючу діяльність функцію, тобто стає мотивом. Під мотивом О. М. Леонтьєв розуміє предмет, що знаходиться поза людиною і в якому у неї є потреба. Цей предмет може бути як матеріальним, так ідеальним, сприйматися чуттєво чи бути тільки в уяві.

Значний здобуток у створенні та розвитку теорій мотивації внесли й українські вчені М. Вольський, Г. Цехановецький, М. Туган-Барановський та ін. Так, одну з класифікацій потреб розробив М. Туган-Барановський. Він чітко розділив їх на п'ять груп: фізіологічні, статеві, симптоматичні інстинкти та потреби, альтруїстичні, потреби практичного характеру. Особливого значення в мотиваційних процесах вчений надавав психологічним почуттям, трудовим традиціям, моральним і релігійним поглядам. Суттєву увагу українські дослідники мотивації Є. М. Павлютенков та В. В. Ярошенко приділили концепції формування мотивів вибору професії. Так, Є. М. Павлютенков зауважує, що одним з важливих завдань виховання людини - є формування у неї системи розумних потреб, які узгоджуються з соціально-економічними умовами життя суспільства

У сучасній психології термін мотивація трактується по-різному: як сукупність факторів, що визначають поведінку людини (К. Мадлен, Ж. Годфруа); як сукупність мотивів (К. К. Платонов); як чинник, викликаючий активність та її спрямованість; як процес психічної регуляції конкретної діяльності (М. Ш. Магомет-Емінов); як процес дії мотиву та як механізм, що визначає виникнення, шляхи та способи здійснення конкретних форм діяльності (І. А. Джидарьян); як система процесів, що відповідає за спонукання та діяльність (В. К. Вілюнас).

ВИСНОВОК. Таким чином, в процесі розвитку суспільства сутність поняття мотивації змінювалися. Проте незмінним залишається погляд на мотивацію як на сукупність і певну послідовність ряду причин і спонукань психологічного характеру. При цьому мотивація побудована за певною ієрархією як у середині кожного виду діяльності, так і за різними видами діяльності. Мотиваційна сфера має досить складну структуру. Мотиваційні сфери різних осіб відрізняються одна від одної за змістом мотивації, її структурою, ієрархією, силою і стійкістю мотивів. Перспективними напрямками подальшого дослідження є дослідження особливості мотивів професійної діяльності у студентів, а також ефективні способи їх розвитку засобами активного психологічного впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вилюнас В. С. Психологические механизмы мотивации человека / В. С. Вилюнас. – М. : МГУ, 1990. – 288 с.
2. Занюк С. С. Психологія мотивації / С. С. Занюк. – К. : Либідь, 2002. – 304 с.

3. Ильин Е. И. Мотивация и мотивы / Е. И. Ильин. – СПб. : Питер, 2003. – 512 с.
4. Крылова А. А. Психология / А. А. Крылова. – М. : Проспект, 2005. – 752 с.
5. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижений / Х. Хекхаузен. – СПб. : Речь, 2001. – 240 с.

Bilous R., Pysarenko D.

Kremenchuk Myhailo Ostrohradskyi National University, Kremenchuk

THEORETICAL-METHODOLOGICAL ASPECTS OF PERSONALITY MOTIVATION

Motivation of personality is viewed as set of factors that define the behavior as a person. Approaches of ancient philosophers on the nature of personality needs and their satisfaction are analyzed. The model of non-stop forming and development of personality is defined. Objective of personality's behavior is revealed as an aspiration to maintain balance between satisfaction and non-satisfaction. Conceptual models of motivation are systematized among introspective, existential psychology, as well as among behaviorism and psychoanalysis. Cognitive theories of motivation are researched, which explain emergence and activation of motives of personality's behaviors. Motivational sphere is justified as a sub/structure of personality, which include stable motivational formations.

Key words: motivation sphere, motivation, motive, needs.

REFERENCES

1. Vylyunas, V. S. (1990), *Psykhologhycheskye mekhanizmy motyvatsyyi cheloveka*, MGU, Moscow, Russia. [in Russian]
2. Zanyuk, S.S. (2002), *Psykhohihiya motyvatsiyi*, Lybid, Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian]
3. Пын, Е.И. (2003), *Motyvatsyya y motyvy*, Piter, Saint Petersburg, Russia. [in Russian]
4. Krylova, A.A. (2005), *Psykhologhyya*, Prospekt, Moscow, Russia. [in Russian]
5. Khekkhauzen, Kh. (2001), *Psykhologhyya motyvatsyyi dostyzhennyi*, Rech, Saint Petersburg, Russia. [in Russian]

Білоус Руслана Миколаївна,
кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри психології, педагогіки та
філософії,
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського,
вул. Першотравнева, 20, м. Кременчук,
Полтавської обл., Україна, 39614.
Тел.: 05366-3-24-74
E-mail: bilousru63@gmail.com

Bilous Ruslana Mykolaivna,
Candidate of Psychological Sciences,
Assistant professor,
Head of a department of Psychology,
pedagogics and philosophy
Kremenchuk Myhailo Ostrohradskyi National
University,
vul. Pershotravneva, 20, Kremenchuk,
Poltava Region, Ukraine, 39614.
Tel.: 05366-3-24-74
E-mail: bilousru63@gmail.com

Писаренко Дар'я Олегівна,
студентка 6 курсу,
Спеціальність «Психологія»,
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського,
вул. Першотравнева, 20, м. Кременчук,
Полтавської обл., Україна, 39614.
Тел.: 05366-3-24-74
E-mail: pod10021994@gmail.com

Pysarenko Daria Olegivna,
5th year student,
Psychology Profession
Kremenchuk Myhailo Ostrohradskyi National
University,
vul. Pershotravneva, 20, Kremenchuk, Poltava
Region, Ukraine, 39614.
Tel.: 05366-3-24-74
E-mail: pod10021994@gmail.com

Стаття надійшла 16.09.2017